

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 026.07: [378:001] (477-25)"1926/1930"

Ірина Орищенко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник сектору рідкісних видань
відділу науково-документного забезпечення і зберігання фонду
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Створення та початковий період діяльності Науково-педагогічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1926—1930 рр.)

Статтю присвячено організації Науково-педагогічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). На основі архівних документів та опублікованих матеріалів проаналізовано законодавчу базу створення бібліотеки й охарактеризовано перші роки її діяльності.

Ключові слова: Науково-педагогічна бібліотека, Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), архіви, бібліотечна система, освітянські бібліотеки.

Характерною ознакою культурного розвитку України 20-х рр. ХХ ст. була підвищена увага уряду до законодавчого сприяння розвитку єдиної мережі бібліотек — як універсальних, так і наукових. Відповідно до цієї тенденції створено низку науково-дослідних установ, статут яких передбачав наявність бібліотеки.

Основу джерельної бази пропонованої публікації становить комплекс архівних матеріалів з фонду Міністерства народної освіти України. Більшість документів висвітлює законодавче регулювання розвитку бібліотечної системи в Україні. Цінними з наукового погляду є матеріали, що стосуються заснування Науково-педагогічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП), в яких відображено завдання та функції новоствореної установи [9; 31], питання наукової організації її діяльності [28, арк. 41—42] та фінансування, шляхи формування фонду. Серед опублікованих документів найважливішими є нормативні положення та звітність [6, с. 136; 30, с. 4]. Початковий етап функціонування Науково-педагогічної бібліотеки охарактеризовано у статті першого завідувача Ф. Лісник [16, с. 203—209], яка окреслила основні напрями діяльності закладу та труднощі періоду становлення.

Фундаментальною працею з історії освітянських бібліотек в Україні є дослідження першого директора ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського П. Рогової "Педагогічні бібліотеки України (друга половина ХІХ — 20-ті рр. ХХ ст.)" (2009) [34]. На основі ґрунтовного аналізу джерел автор запропонувала класифікацію та періодизацію бібліотек, простежила їхній розвиток упродовж зазначеного періоду. 1920—1929 рр. у праці виділено як окремі, третій етап, характерною особливістю якого було формування педагогічних книгозбірень як складової бібліотечної системи [34, с. 11—12]. Її розвитку в Україні приділяли увагу О. Онищенко, Л. Дубровіна у спільній монографії "Бібліотечна справа в Україні ХХ ст.: 1917—1931 роки" (2005) [29, с. 3—16], охарактеризувавши загальний стан проблеми, її законодавче підґрунтя. Низка статей, присвячених історії Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського, належить М. Самборській (2006) [36, с. 183—190].

Незважаючи на співзвучність завдань працівників освіти та науки із загальносоюзним курсом на створення єдиної централізованої бібліотечної системи, що охоплювала б і фахові книгозбірні, формування мережі педагогічних бібліотек залишилося лише у планах. Основними причинами були недостатнє матеріальне забезпечення та розбіжність у поглядах на розуміння завдань бібліотеки загалом і педагогічної зокрема. У 20—30-х рр. ХХ ст. розпочався принципово новий етап у формуванні бібліотечної системи — так зване марксистське бібліотекознавство, основою якого було підпорядкування бібліотечно-бібліографічної справи завданням партійного і соціалістичного будівництва [37, с. 12—22]. Ситуація з фаховими книгозбірнями була неоднозначною, зокрема точилися суперечки стосовно їхнього статусу та співвідношення функцій з науковими бібліотеками. 1930 р. до Укрнауки подано проект щодо мережі державних фахових бібліотек, який передбачав створення замість універсальних наукових книгозбірень системи спеціалізованих [32, арк. 14—18]. У документі було зазначено, що універсальні бібліотеки не спроможні мати у складі таку кількість відділів, яка охоплювала б усі або більшість галузей народного господарства, а також відповідний штат бібліотекарів-фахівців із медицини, техніки, сільського господарства тощо [32, арк. 14—17]. Розробники проекту пропонували розподілити фонди універсальних бібліотек за галузями знань. Пропозицію було відхилено через низький рівень матеріального забезпечення (бракувало і коштів, і необхідних приміщень) та неспроможність вузькоспеціалізованих книгозбірень повною мірою задовольнити потреби читачів у доступі до інформації з дотичних питань. Одним із аргументів на користь збереження універсальних книгозбірень разом із фаховими були проблеми з комплектуванням і розпорошеністю в підпорядкуванні бібліотек [32, арк. 3—4 (зв.)].

Владні кола вбачали основну місію освітянських бібліотек не лише у ліквідації безграмотності, концентрації й популяризації наукової та спеціалізованої літератури, підвищенні інтелектуально-професійного рівня працівників галузі, а й насамперед у політично-виховній роботі: бібліотека мала

статі осередком ідеологічної пропаганди серед населення, виразником загальносоюзних прагнень і цінностей. Окрім того, тривалий час залишалося нерозв'язаним питання щодо підпорядкування книгозбірень: публічні бібліотеки належали до Головополітосвіти, бібліотеки вищих і професійних навчальних закладів — до Головопрофосвіти, наукові та академічні від 1924 р. — до Головнауки [6]. Такий стан справ унеможлилював дотримання єдиних вимог до систематизації, впорядкування інформації й доступу до неї.

Питання створення мережі освітянських книгозбірень з центральною педагогічною бібліотекою постало ще у XIX ст. і до 20-х рр. XX ст. набуло широкого резонансу. Показовою є діяльність просвітницьких товариств, зокрема Харківського товариства поширення в народі грамотності, під егідою якого започатковано чимало народних читалень і вчительських книгозбірень, організовано довідково-педагогічний комітет, який мав вести консультативну діяльність у товаристві і за його межами [8]. Відтак книги з народних читалень увійшли до фонду Науково-педагогічної бібліотеки при УНДІП.

Український науково-дослідний інститут педагогіки створено 1926 р., основною метою його діяльності було забезпечення розвитку вітчизняної науково-дослідної роботи в галузі педагогіки та споріднених з нею наук, а також підготовка профільних наукових співробітників та викладачів вищих педагогічних навчальних закладів [5, с. 12]. Згідно з рішенням Президії Укрнауки від 31 липня 1926 р. планувалося "...приєднати педагогічну філію Харк. Центр. Наук. біб-ки до педагогічного ін-ту після його відкриття" [33, арк. 198], що відбулося восени 1926 р. [31, арк. 20]. Основу фонду новоствореної книгозбірні становила педагогічна література Центральної наукової бібліотеки [9, арк. 13—14] загальним обсягом 29 тисяч томів [7, с. 136]. Проте брак чіткої координації у розв'язанні господарських справ призвів до певних матеріальних ускладнень. Зокрема, у лютому 1928 р. завідувач Науково-педагогічної бібліотеки УНДІП Ф. Лісник надіслала листа до Народного комісаріату освіти УСРР, в якому йшлося про те, що "Положення про Науково-Педагогічну бібліотеку при Українському Науково-Дослідному Інституті Педагогіки", прийняте 21 травня 1927 р. Укрнаукою, ще не затверджено, внаслідок чого всі бюджетні асигнування надходили на рахунок Центральної науково-педагогічної бібліотеки [31, арк. 8], а книгозбірня при УНДІП від часу відкриття працювала майже без фінансування. Остаточне законодавче оформлення відбулося 1928 р., коли у Наркомосвіти нарешті було затверджено Положення, відповідно до якого визначено основні завдання установи:

- концентрація в межах бібліотеки радянської і зарубіжної літератури освітянсько-педагогічного спрямування;
- обслуговування науково-дослідної та науково-педагогічної діяльності спеціалістів УНДІП, запитів наукових співробітників та педагогів УСРР;
- проведення науково-бібліографічної діяльності в галузі педагогіки та освіти;
- організація спільного каталогу педагогічної літератури всіх наукових бібліотек УСРР [31, арк. 6].

У Положенні також регламентовано основні складники діяльності закладу: обов'язки й повноваження завідувача, склад і форми роботи Ради бібліотеки, взаємовідносини з іншими науковими, бібліотечними та бібліографічними установами [31, арк. 6—7]. Проте не визначено вимоги до освіти співробітників, хоча розробники проекту передбачали наявність у бібліотекарів вищої спеціальної освіти та стаж роботи за фахом не менше трьох років [31, арк. 4—4 (зв.)]; недостатньо докладно розроблено права і повноваження Ради бібліотеки.

Після приєднання до УНДІП бібліотека продовжувала виконувати функції й завдання, сформовані за часів філії Харківської Центральної наукової бібліотеки. Приміром, від 1925 р. для інформування освітян у журналі "Шлях освіти" щомісячно виходили огляди нової літератури [17—27], а у виданні УНДІП "Український Вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології" публікували бібліографію зарубіжних видань і часописів [1—4; 10—15]. Налагоджувалися зв'язки бібліотеки з науково-дослідними установами та періодичними виданнями; проходили тематичні виставки, зокрема нової літератури, підручників, дитячої книги, присвячені ювілейним датам (наприклад, 100-річчю Й. Г. Песталоцці) [16, с. 206]. Бібліотека функціонувала як республіканський інформаційно-консультативний центр; її спеціалісти проводили бібліографічну та кращезнавчу роботу; на базі книгозбірні діяли гуртки для читачів, відбувалися виставки та лекції з педагогічних питань [16, с. 203—204].

Основними проблемами упродовж перших років діяльності Науково-педагогічної бібліотеки при УНДІП було обмежене фінансування та штат співробітників, нестача спеціальних приміщень тощо. Зокрема, упродовж 1927—1928 рр. колектив бібліотеки складався із чотирьох осіб, брак якісного освітлення та обладнаної читальної зали значно ускладнювали обслуговування читачів, пожежо-безпечність книгосховища ставила під загрозу існування книжкового фонду. Завідувач бібліотеки Ф. Лісник наголошувала, що така ситуація гальмує ефективну роботу установи [16, с. 207] і не відповідає вимогам до наукової організації праці.

Висновки. Отже, початковий період діяльності Науково-педагогічної бібліотеки при УНДІП супроводжували суттєві ускладнення, як-от обмежене фінансування, загальна недосконалість системи управління як науковими, так і бібліотечними установами тощо. Водночас співробітники книгозбірні здійснювали значний обсяг роботи з концентрації літератури освітянського напрямку, її збереження та популяризації через поширення бібліографічної інформації у спеціалізованих періодичних виданнях, організацію експозицій.

Під час опрацювання архівних матеріалів виявлено інформаційні прогалини, зокрема бракує докладних відомостей про завідувачів і співробітників книгозбірні. *Перспективу* подальших досліджень становитиме аналіз архівних фондів для виявлення інформації, яка сприяла б ґрунтовнішому вивченню історії бібліотеки.

Список використаної літератури

1. *Бібліографія // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології.* — Харків : Державне видавництво України, 1928. — Вип. 1 (8). — С. 281—290.
2. *Бібліографія чужомовної літератури, що одержала Науково-педагогічна бібліотека УНДІПу // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології.* — Харків : Державне видавництво України, 1930. — Вип. 1. — С. 124—125.
3. *Бібліографія чужомовної літератури, що одержала Науково-педагогічна бібліотека УНДІПу // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології.* — Харків : Державне видавництво України, 1930. — Вип. 2. — С. 127—129.
4. *Бібліографія чужомовної літератури // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології.* — Харків : Державне видавництво України, 1930. — Вип. 5, 6. — С. 157—159.
5. *Витяг з положення про науково-педагогічну бібліотеку при Українському науково-дослідному інституті педагогіки // Бюлетень Народного Комісаріату Освіти.* — Харків, 1927 р. — № 8, 1—7 березня. — С. 12.
6. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в XIX столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України. — Київ : [б. и.], 2009. — 530 с.

7. *Из отчета управления научным учреждением Наркомпроса УССР о работе библиотеки за 1924/25 г.* // Книга и книжное дело в Украинской ССР. [Сост. Л. И. Гольденберг]. — Киев : Наукова думка, 1985. — С. 136.
8. *Коломієць Т. В.* Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869—1920) / Т. В. Коломієць. — Харків : Консум, 1998. — 190 с.
9. *Листування з Центральною науковою бібліотекою в м. Харкові з питань комплектування бібліотеки (6.03.1926—28.09.1930 р.).* — ЦДАВО, Ф. 166, Оп. 6, т. 4, с. 6053. — 109 арк.
10. *Лісник Ф.* Бібліографія / Ф. Лісник // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології. — Харків : Державне видавництво України, 1928. — Вип. 3. — С. 222—228.
11. *Лісник Ф.* Бібліографія / Ф. Лісник // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — Вип. 3. — С. 175—180.
12. *Лісник Ф.* Бібліографія / Ф. Лісник // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — Вип. 3, 4. — С. 148—150.
13. *Лісник Ф.* Бібліографія закордонної літератури за даними науково-педагогічної бібліотеки УНДІП / Ф. Лісник // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології. — Харків : Державне видавництво України, 1928. — Вип. 1, 2. — С. 231—240.
14. *Лісник Ф.* Бібліографія чужоземної літератури за даними науково-педагогічної бібліотеки "У. Н. Д. І. П", яку одержано в січні та лютому ц. р. / Ф. Лісник // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — Вип. 1. — С. 245—248.
15. *Лісник Ф.* Бібліографія чужоземної літератури за даними науково-педагогічної бібліотеки "У. Н. Д. І. П" / Ф. Лісник // Український вісник Експериментальної Педагогіки та Рефлексології. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — Вип. 2. — С. 154—157.
16. *Лісник Ф. С.* Робота Харківської Науково-педагогічної Бібліотеки Наук.-Дослід. Ін-ту Педагогіки // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. — Вип. 4 (11). — 1928 р. — С. 203—209.
17. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури. За даними науково-педагогічної Бібліотеки Науково-Дослідного Інституту Педагогіки / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1928. — № 12. — С. 277—280.
18. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 3. — С. 223—226.
19. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури. За даними науково-педагогічної Бібліотеки Науково-Дослідного Інституту Педагогіки / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 4. — С. 228—230.
20. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури. Квітень 1929 р. / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 5—6. — С. 218—220.
21. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури. Квітень 1929 р. / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 7. — С. 181—182.
22. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури (за червень, липень, серпень 1929 року) / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 8—9. — С. 216—219.
23. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 10. — С. 180—183.
24. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 11. — С. 233—236.
25. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1929. — № 12. — С. 218—220.
26. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1930. — № 3. — С. 243—244.
27. *Лісник Ф.* Хроніка освітньої літератури / Ф. Лісник // Шлях освіти. — Харків : Державне видавництво України, 1930. — № 10. — С. 210—214.
28. *Матеріали* про організацію бібліотечної справи на Україні та роботу бібліотек (постанови, протоколи, проекти резолюцій, тези доповідей, обіжники, листування) (22.12.1925—20.05.1929). — ЦДАВО, Ф. 166, оп. 6, т. 5, с. 7767. — Арк. 41—42.
29. *Онищенко О.* Бібліотечна справа в Україні ХХ ст.: 1917—1931 роки / О. Онищенко, Л. Дубровіна // Бібліотечний вісник. — Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2005. — № 3. — С. 3—16.
30. *О Харьковский центральной педагогичной библиотеки [Решения НКО] // Бюллетень Народного Комисариату освіти.* — Харків, 1922 р. — Ч. 15. — С. 4.
31. *Положення* Наркомосу УРСР від 27. 05. 1927 р. про Центральну науково-педагогічну бібліотеку при Укр. науково-дослідному інституті педагогіки. — ЦДАВО, Ф. 166, Оп. 6, т. 4, с. 6255. — 23 арк.
32. *Проект* положення про єдину бібліотечну мережу, тези доповіді Наркомату охорони здоров'я про організацію державних фахових бібліотек України. 20.10.1931. — ЦДАВО, Ф. 166, Оп. 10, с. 298. — 23 арк.
33. *Протоколи* засідань Президії Укрнауки Наркомосу УРСР (копії) і матеріали до них. 26. 01. 1926—12. 05. 1930. — ЦДАВО, Ф. 166, оп. 6, т. 5, с. 9054. — 198 арк.
34. *Рогова П. І.* Педагогічні бібліотеки України (друга половина XIX — 20-ті роки ХХ ст.) / П. І. Рогова; АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; наук. ред. О. С. Онищенко; рецензенти: О. В. Сухомлинська, Л. А. Дубровіна. — Київ : Четверта хвиля, 2009. — 270 с.
35. *Рубан А. І.* Дослідження інформаційних потреб користувачів: з досвіду роботи кабінету бібліотекознавства державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського / А. І. Рубан // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі: до 140-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної: за матеріалами Міжнар. наук. читань з нагоди 105 річниці від бібліотекознавства / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; [редкол. В. Д. Ракитянська, І. Я. Лосієвський, В. В. Седих; уклад. О. П. Кунич; ред. Л. П. Незнамова]. — Харків : Фоліо, 2012. — С. 59—69.
36. *Самборська М. О.* Становлення і розвиток науково-педагогічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки / М. О. Самборська // Історія освітянських бібліотек України : науковий збірник / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; Ред. кол.: П. І. Рогова (гол.), К. Т. Селівестрова (заст. гол.) та ін. — Київ : Вирій, 2006. — С. 183—190.
37. *Седих В. В.* Харківська бібліотечна школа: зародження, становлення та розвиток у 1920—1930-х роках / В. В. Седих, О. П. Щербініна // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі: до 140-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної: за матеріалами Міжнар. наук. читань з нагоди 105 річниці від бібліотекознавства / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; [редкол. В. Д. Ракитянська, І. Я. Лосієвський, В. В. Седих; уклад. О. П. Кунич; ред. Л. П. Незнамова]. — Харків : Фоліо, 2012. — С. 12—22.

Статья посвящена организации Научно-педагогической библиотеки Украинского научно-исследовательского института педагогики (УНИИП). На основе архивных документов и опубликованных материалов проанализирована законодательная база создания библиотеки и охарактеризованы первые годы ее деятельности.

The article is devoted to the organization of Scientific and Pedagogical Library of the Ukrainian Research Institute of Pedagogy. On the basis of archival documents and published materials analyzed legislating library and characterized the first years of its operations.

Надійшла до редакції 28 квітня 2016 року